

УДК 330:331.25+368.914

МЕХ Л.М., к.е.н., доцент, ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. Т.Г.ШЕВЧЕНКА

ШЕВЧЕНКО О.С., к.е.н., старший викладач, ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. Т.Г.ШЕВЧЕНКА

Пенсійні системи в країнах ЄС з різними моделями соціальної політики держави

Вступ

Одним з найважливіших елементів системи соціального захисту є пенсійне забезпечення непрацездатних людей, яке поширене в більшості країн. Від рівня розвитку та функціонування пенсійної системи напряду залежить добробут та соціальний статус непрацездатних громадян, доля яких в загальній структурі населення всіх країн світу невпинно зростає, що зумовлено процесом старіння населення. В Україні система пенсійного забезпечення функціонує неефективно, про що свідчить низький рівень добробуту непрацездатних громадян, відсутність соціальної справедливості в сфері пенсійного забезпечення, постійний дефіцит пенсійного фонду та негативний вплив на ринок праці та економічне зростання. Україна намагаючись стати високо розвинутою країною з соціально-орієнтованою ринковою економікою, повинна враховувати досвід країн ЄС з питань побудови ефективної пенсійної системи.

Теоретичні засади соціально-орієнтованої держави розглядалися у працях відомих економістів: Б. Уліна, Г. Мюрдаля, А. Мюрдаля, Д. Хамаршельда, Р. Мейднера, Й. Рена та інших. Досліджували проблему формування та функціонування держави добробуту відомі зарубіжні вчені (Т. Маршалл, К. Еспін-Андерсон, Т. Тілтон, Н. Ферніс) і вітчизняні науковці (В. Савчук та Н. Болотіна). Моделі соціальної політики держави досліджували П. Шевчук, Н. Болотіна та Е. Лібанова.

Але питання, щодо функціонування різних типів пенсійних систем, обумовлене специфікою соціальної політики держави, в науковій літературі розглянуто не достатньо глибоко.

Метою дослідження є вивчення особливостей пенсійних систем країн ЄС, враховуючи обрану ними соціальну політику.

Методи та результати

До кінця XIX століття в світі панувала політика невтручання держави в організацію систем соціального захисту. Ситуація докорінно змінилася з виникненням в середині XX ст. соціальної держави, з державним визнанням соціальних прав і взяттям державою на себе соціальних зобов'язань. Соціальна держава – така, яка бере на себе обов'язок турбуватися про соціальну справедливість, добробут та соціальну захищеність своїх громадян [1, с. 29].

Поняття «соціальна держава» вперше було введено у науковий обіг ще в 1850 р. Лоренцо фон Штейном. І вже тоді роль соціальної держави пов'язувалася із виконанням нею таких завдань, як підтримка рівності у правах усіх суспільних класів та окремих особистостей, сприяння економічному та суспільному прогресу усіх громадян [2, с. 116].

Теоретичні засади держави загального добробуту отримали свій подальший розвиток у працях відомих економістів: Б. Уліна, Г. Мюрдаля, А. Мюрдаля, Д. Хамаршельда, Р. Мейднера, Й. Рена та інших. Зокрема, саме Г. Мюрдаль у 1934 році, на противагу сталінській моделі соціалізму, висунув ідею третього шляху, побудови демократичного соціалізму, або держави колективного добробуту.

Процес формування інститутів, які забезпечують соціальну спрямованість економічного розвитку, та базуються на згаданих вище розробках, розпочався в країнах Європи ще у першій третині XX ст.

Ідея держави загального добробуту переходить у практичну площину повсякденної економічної політики багатьох, насамперед, європейських держав, починаючи з середини XX ст., коли повоєнне відновлення та

новий технологічний спосіб виробництва на основі розвитку НТР почали приносити реальні та масово відчутні результати. Держава загального добробуту перенесла функцію забезпечення високого рівня життя усіх членів суспільства у розряд домінуючих. В основу механізму реалізації цієї функції було покладено принцип забезпечення розподільної, або коригуючої, справедливості, тобто перерозподілу благ між багатими та бідними на користь останніх [2, с. 114].

Соціальна держава пройшла певний шлях розвитку. Відомі зарубіжні дослідники проблем формування та функціонування держави добробуту (Т. Маршалл, К. Еспін-Андерсон, Т. Тілтон, Н. Ферніс) і вітчизняні науковці (В. Савчук та Н. Болотіна) виділяють три моделі держави добробуту.

1. Позитивна держава – держава, яка проводить політику спрямовану на вирівнювання шансів на досягнення добробуту кожним громадянином шляхом гарантування всім рівних можливостей (США);

2. Держава соціальної безпеки – держава, яка проводить політику створення умов для повної зайнятості та отримання доходів не нижче прожиткового рівня (Великобританія);

3. Соціальна держава загального добробуту – націлює свою соціальну політику на забезпечення повної зайнятості, зменшення диференціації у рівнях доходів громадян, створюючи для цього розгалужену мережу державних та громадських соціальних служб (Швеція) [1, с. 29; 2, с. 117].

А. Новак у своїй монографії виділяє три основні типи сучасних ринкових економічних систем залежно від соціальної спрямованості:

1) країни «несоціальної» економіки (США, Японія, Австралія), в них рівень бюджетного перерозподілу в структурі ВВП становить 30-40%;

2) країни «соціально-орієнтованої» економіки (Німеччина, Великобританія, Італія), рівень бюджетного перерозподілу в ВВП – 40-50%;

3) країни «соціальної» економіки (Швеція, Данія, Угорщина), аналогічний показник становить більше 50% [3, с. 231].

В усіх країнах Європейського союзу функціонує соціально-орієнтована (соціальна) ринкова економіка – це особливий тип господарської системи, що характеризується набором соціально-економічних інститутів, які спрямовують функціонування усіх елементів цієї системи на реалізацію цілей соціальної справедливості, захищеності, високого рівня та якості життя [1, с. 31; 4, с. 384]. Але чітко розмежувати існуючі моделі соціальної політики в країнах Євросоюзу вельми складно, оскільки при цьому слід враховувати як певні спільні ознаки, так і специфіку різних країн.

Більшість науковців виділяють чотири моделі соціальної політики в сучасній Європі, погляди науковців щодо їх сутності збігаються, але існують деякі відмінності в назві. Так П. Шевчук виділяє такі моделі соціальної політики: соціально-демократична (скандинавська), консервативна (континентальна), ліберальна (британська) та католицька (південноєвропейська) [5, с. 280, 285]. Н. Болотіна до моделей соціальної політики відносить: скандинавську, континентальну, англосаксонську та середньоземноморську [1, с. 31]. Е. Лібанова вважає, що основними моделями соціального-ринкового господарства та відповідної їм соціальної політики є: скандинавська, континентальна, модель Беверіджа та середньоземноморська [4, с. 385].

Розглянемо детально кожну з чотирьох основних моделей соціальної політики (соціального захисту) країн Євросоюзу.

➤ *Скандинавська (соціал-демократична) модель.* Основний принцип даної моделі полягає в тому, що соціальний захист – це право всіх громадян, забезпечене бюджетом країни. Соціальний захист повинен бути безперервним, охоплювати всі сфери життя людини, надавати їй можливість гідно жити. При цьому він повинен бути гнучким, доступним і спроможним вирівнювати соціальні умови для усіх суспільних груп

населення. Такий високий рівень соціального захисту досягає за рахунок значного перерозподілу національного багатства через бюджет (50-60% ВВП), високого рівня оподаткування та великої кількості державних службовців, що працюють в соціальних службах. Дана модель є типовою для скандинавських країн – Данії, Швеції, Фінляндії, Норвегії.

➤ *Континентальна (консервативна, модель Бісмарка)*. Центральним принципом моделі є соціальне страхування під державним наглядом, яке організовується та фінансується соціальними партнерами (роботодавцями та працівниками). Визначальним є принцип досягнень, за якого праця визначає подальше соціальне забезпечення, рівень якого є високим для працівників передових галузей. Щодо населення, яке не зайняте постійно або взагалі не працює, не залучене до страхових відносин, ступінь перерозподілу незначний, і воно змушене розраховувати на місцеві благодійні організації та громадську допомогу. Суспільство стратифікується на працюючих економічно незалежних і непрацюючих малозабезпечених громадян. Через бюджетну систему перерозподіляється приблизно 50% ВВП, уряд намагається підтримувати високу зайнятість. Максимально повно принципи цієї моделі реалізовані в Німеччині, Австрії, Франції.

➤ *Англосаксонська (ліберальна, модель Беверіджа)*. Базовим принципом цієї моделі соціальної політики є обмежена, але загальна відповідальність уряду за соціальне забезпечення всіх громадян. Ґрунтується на слабо розвиненому соціальному страхуванні та досить ефективних системах соціальних допомог. Кожен громадянин має право на страхову виплату або соціальну допомогу в критичних випадках (хвороба, пенсійний вік, пологи, смерть і т.д.), але держава гарантує лише захист мінімальних доходів. У наданні соціальних послуг висока частка належить приватним та громадським організаціям. Через бюджетну систему перерозподіляється від 40 до 50% ВВП, на ринку праці держава дотримується пасивної

політики. Дана модель застосовується в англосаксонських країнах – Англії та Ірландії.

➤ *Південноєвропейська (середньоземноморська, католицька, рудиментарна)*. Основним принципом даної моделі є ідея взаємодопомоги, яка означає, що найближча інстанція завжди повинна намагатися вирішити можливі соціальні проблеми. Найближчою інстанцією є сам індивід, якщо він не здатен сам собі допомогти, то звертається по допомогу до родини та інших родичів, наступною інстанцією є сусіди та місцева громада, потім ідуть системи страхування та державний сектор. Соціальні функції активно виконують сім'я та громадські інституції. Через бюджетні системи перерозподіляється від 40 до 50% ВВП, рівень оподаткування невисокий (38-42%). Соціальна політика має переважно пасивний характер і орієнтована на компенсацію зниження доходів окремих категорій громадян. Така модель використовується в країнах Південної Європи: Іспанія, Італія, Греція. [4, с. 385; 5, с. 281-284].

П. Шевчук стверджує, що для спрощення можна оперувати двомодельною схемою, так, на його думку, скандинавська модель є поліпшеним варіантом англосаксонської, а південноєвропейська – погіршеним консервативної [5, с. 284].

Якщо перейти до аналізу особливостей пенсійного захисту в різних країнах ЄС, то зрозуміло, що окремі національні моделі пенсійного захисту в цих країнах будуть знаходитися в рамках загальної моделі соціального захисту. Враховуючи це, російський науковець В. Антропов запропонував підхід до класифікації пенсійних систем, в основі якого лежить виділення базових принципів побудови пенсійної системи, що визначаються моделлю соціального захисту. В якості таких принципів він виділяє:

- коло осіб, що охоплені пенсійним захистом;
- умови, необхідні для отримання права на пенсію;
- принципи та джерела фінансування.

На основі цих принципів він виділив дві основні моделі пенсійного

захисту:

1. *універсальні* системи пенсійного захисту, які функціонують в країнах з англосаксонською та скандинавською моделями соціального захисту;

2. *страхові* системи пенсійного захисту, які функціонують в країнах з континентальною та південноєвропейською моделлю соціального захисту [6, с. 79].

Близькою до даних поглядів є думка Комісії Євросоюзу, яка визначає дві основні моделі соціальної політики в пенсійній сфері: модель Беверіджа та модель Бісмарка.

Перша модель пенсійного захисту (модель Беверіджа, чи універсальна, яку в подальшому будемо називати *податковою*) виходить з пріоритетності мінімального рівня забезпечення для всіх громадян. У країнах, що її дотримуються, державні пенсії встановлюються в мінімально фіксованих розмірах, що в свою чергу обумовлює потребу в додатковому пенсійному захисті для осіб з відносно високим рівнем доходів, яка реалізувалася шляхом бурхливого розвитку додаткових добровільних приватних пенсійних систем та особистого пенсійного страхування. До даної групи країн можна віднести Данію, Нідерланди, Швейцарію, Великобританію, Швецію і Австралію [7, с. 124]. Незважаючи на спільні риси пенсійних систем даних країн, між ними є і ряд відмінностей. У цих країнах введено базові пенсії, які виплачуються всім громадянам пенсійного віку в фіксованому розмірі, за рахунок коштів державного бюджету, хоча використовуються різні способи для визначення їх розміру (у Великобританії, Ірландії – тривалість роботи, у Нідерландах, Данії, Швеції – тривалість проживання в країні, в Австралії – рівень нужденності пенсіонера). Додаткові пенсійні системи мають обов'язковий характер, але якщо в Австралії воно здійснюється лише в приватних пенсійних фондах, в Швеції на державному рівні на основі умовно-накопичувальних рахунків, то у Великобританії працівник сам

може обрати, у якій із систем додатково страхування (державній чи приватній) йому брати участь.

Друга модель пенсійного захисту базується на класичній бісмарківській моделі (в подальшому будемо її називати *страховою*), що передбачає тісний зв'язок розмірів пенсії та величини заробітної плати, з якої здійснювалися внески. У такій пенсійній системі для більшої частини населення державна пенсія є достатньо високою та дозволяє зберегти значну частину доходу, який був у період трудової діяльності, тому потреба в розвитку професійного додаткового та особистого пенсійного страхування є відносно невисока. Для країн, що використовують дану концепцію, основною в структурі пенсійної системи виступає обов'язкове пенсійне страхування, інші форми мають допоміжне значення. До даної групи країн можна віднести: Німеччину, Австрію, Іспанію, Італію, Францію та США. Рівень перерозподілу, а відповідно і ступінь солідарності в державних пенсійних системах цих країн є різним, залежно від того, на основі яких факторів розраховується пенсія. Так, у США, завдяки регресивній формулі, кошти перерозподіляються на користь низькооплачуваних працівників, у Німеччині, Франції, Італії та Іспанії розмір пенсії напряму залежить від попередніх заробітків та наявного страхового стажу.

В. Роїк також виділяє дві основні моделі організації пенсійних систем: англосаксонську (модель Беверіджа) та континентальну (модель Бісмарка) [8].

Вважаємо, що можна виділити дві базові моделі розподільчої пенсійної системи на державному рівні в країнах ЄС: податкову та страхову.

Поширеність систем недержавного пенсійного страхування (як колективного, так і індивідуального) залежить від рівня забезпечення, що надається за державними програмами. Чим нижче відносний рівень пенсійного захисту, тим більшу роль відіграють додаткові системи і

навпаки. Дані табл. 1 яскраво підтверджують цю закономірність. Так, у країнах з податковою моделлю пенсійного захисту, коефіцієнт заміщення заробітку незначний, тому активи недержавних пенсійних фондів і компаній зі страхування життя дуже високі, тоді як в країнах зі страховою моделлю пенсійного захисту все навпаки.

Таблиця 1

Коефіцієнт заміщення в обов'язковій державній пенсійній системі й активи пенсійних фондів і компаній зі страхування життя у деяких країнах ЄС

Країна	Коефіцієнт заміщення за наявності повного страхового стажу і розміру заробітку, що дорівнює:		Активи недержавних пенсійних фондів, % від ВВП	Сукупні активи недержавних пенсійних фондів і компаній зі страхування життя, % від ВВП
	середній заробітній платі	2 середнім зарплатам		
Податкова модель пенсійного захисту				
Ірландія	30,6	15,3	42,6	80,9
Великобританія	37,1	22,5	65,1	116,2
Страхова модель пенсійного захисту				
Німеччина	45,8	37,6	3,8	31,9
Австрія	78,3	64,3	4,5	25,6
Італія	78,8	78,8	2,6	22,1
Іспанія	81,2	76,7	9,0	20,9

Коефіцієнт заміщення заробітку – показує наскільки пенсія заміщує заробітну плату, яку отримувала особа ($Kz = Pt / Rt$). Де: Kz – коефіцієнт заміщення; Pt – розмір пенсії, впродовж t періоду часу; Rt – розмір заробітної плати, впродовж t періоду часу. Відповідно, чим більшим є даний коефіцієнт, тим повніше пенсія заміщує втрачений заробіток особи.

Щодо ступеня охоплення населення пенсійним захистом слід зазначити, що для податкових пенсійних систем характерним є всезагальне охоплення, пенсії виплачується майже всім громадянам, що проживають на території країни. У страхових пенсійних системах коло осіб, що підлягає обов'язковому пенсійному страхуванню, є обмеженим та має різні варіанти. Так, в одних країнах обов'язковому пенсійному страхуванню підлягають лише наймані працівники, в інших – все зайняте населення (наймані працівники та самозайняті особи).

Важливим принципом, що визначає різницю між двома моделями пенсійних систем є умови, необхідні для отримання пенсії. У податкових пенсійних системах розмір більшості базових пенсій не залежить від попереднього заробітку. Пенсія виплачується за умови виконання ряду вимог (певний строк проживання в країні, сплата страхових внесків протягом визначеного часу і т.д.). У страхових пенсійних системах розмір пенсії залежить від попередніх внесків та стажу. Що стосується страхового стажу, то для податкових пенсійних систем він є значно меншим, ніж для страхових. Спільним моментом для обох систем є врахування сімейного стану пенсіонера.

Фінансування більшості систем пенсійного захисту в країнах ЄС здійснюється переважно за розподільчим методом (він є характерним як для державних обов'язкових пенсійних систем, так і для деяких професійних). Накопичувальні системи, як правило, використовуються в додаткових пенсійних програмах. Джерелами фінансування податкових систем пенсійного захисту є в основному податкові надходження, а для страхових систем – внески роботодавців та робітників [6, с. 80-84].

Висновки

Отже можна виділити дві базові моделі розподільчої пенсійної системи на державному рівні в країнах ЄС: податкову та страхову.

Поширеність систем недержавного пенсійного страхування залежить від рівня забезпечення, що надається за державними програмами. Чим нижче відносний рівень пенсійного захисту, тим більшу роль відіграють додаткові системи і навпаки. Так, у країнах з податковою моделлю пенсійного захисту, коефіцієнт заміщення заробітку незначний, тому активи недержавних пенсійних фондів і компаній зі страхування життя дуже високі, тоді як в країнах зі страховою моделлю пенсійного захисту все навпаки.

В останні роки відбувається зближення двох даних моделей, у зв'язку зі світовими інтеграційними процесами та рядом кризових явищ в

пенсійних системах. Це проявляється, з одного боку, в тому, що ряд країн, які дотримуються принципу універсальності пенсійних виплат, прийняли законодавство про створення системи пенсійного страхування, що буде залежати від страхових внесків (Швеція), або надали обов'язковий характер системам накопичувального пенсійного страхування (Великобританія). З іншого боку, спостерігається процес поступової універсалізації страхових пенсійних систем з тим, щоб забезпечити всім пенсіонерам адекватний прожитковий мінімум.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні / Н. Б. Болотіна. – К.: Знання, 2005. – 381 с.
2. Трансформаційна економіка: навч. посіб. / [В. С. Савчук, Ю. К. Зайцев, І. Й. Малий та ін.]; за ред. В. С. Савчука, Ю. К. Зайцева. – К.: КНЕУ, 2006. – 612 с.
3. Новак А. Я. Як підняти українську економіку: [монографія] / А. Я. Новак. – [2-ге вид.]. – К.: «Гнозис», 2007. – 344 с.
4. Перехідна економіка: підручник / [В. М. Геєць, Є. Г. Панченко, Е. М. Лібанова та інші]; за ред. В. М. Геєця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.
5. Шевчук П. І. Соціальна політика / П. І. Шевчук. – [2-ге вид.]. – Львів: Світ, 2005. – 400 с.
6. Антропов В. В. Системы пенсионного обеспечения в странах ЕС / В. В. Антропов // Труд за рубежом. – 2006. – № 3. – С. 78-94.
7. Кривошекова Е. Обязательное страхование: теория и практика российской пенсионной реформы / Е. Кривошекова, Е. Окунева, В. Окунев // Вопросы экономики. – 2006. – № 6. – С. 120-135.
8. Роик В. Эволюция пенсионных систем: мировые тенденции и опыт России / В. Роик // Человек и труд. – 2008. – № 8. – режим доступа к журналу: <http://www.chelt.ru/2008/8-08/roik808.html>.